

ΜΙΣΘΟΙ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Κεραμίδου Ιωάννα, Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου, Τμήμα Αστική και Περιθωριακή Ανάπτυξη, Τομέας Πολιτικής Οικονομίας

Η Ελλάδα, όπως άλλωστε και κάθε άλλος κοινωνικός σχηματισμός, παρουσιάζει οικονομικές ανισότητες, ανισότητες δηλαδή στη διανομή του εισοδήματος, στην κατανομή του πλούτου κ.ά. Με την εισήγηση αυτή επιχειρώ να ερμηνεύσω τη διανομή του εισοδήματος που διαμορφώνεται στη μεταπολεμική Ελλάδα, όχι βάσει γενικών ερμηνευτικών σχημάτων τα οποία μπορούν να εφαρμοστούν σε οποιοδήποτε χρόνο και χώρο, αλλά ως αποτέλεσμα κατά κύριο λόγο του ιδιαίτερου καθεστώτος εργασιακών σχέσεων που ίσχυε στον ελλαδικό χώρο.

1. Θεωρητικές αφετηρίες

Το ζήτημα της διανομής του εισοδήματος υπήρξε ένα από τα πρώτα θέματα που απασχόλησε την πολιτική οικονομία. Ωστόσο, αρχικά το ζήτημα της διανομής διερευνήθηκε από μια διαφορετική οπτική γωνία από αυτήν που εξετάζεται σήμερα. Στην αρχή, το αντικείμενο διερεύνησης ήταν η "λειτουργική" διανομή του εισοδήματος (δηλαδή το πώς διανέμεται το εισόδημα ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις), ενώ το ερευνητικό ενδιαφέρον όσον αφορά την "προσωπική" διανομή του εισοδήματος (δηλαδή το πώς διαμοιράζεται το εισόδημα ανάμεσα στα άτομα και στα νοικοκυριά) υπήρξε αποσπασματικό και περιορισμένο.

Το ζήτημα της προσωπικής διανομής του εισοδήματος απασχόλησε, τους οικονομολόγους κυρίως μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, ειδικότερα από το 1969 και ύστερα, όταν φάνηκε ότι η προσπάθεια για οικονομική ανάπτυξη δεν μπορούσε να λύσει από μόνη της το πρόβλημα της φτώχειας και των οικονομικών ανισοτήτων. Έτσι, αναθερμαίνεται η συζήτηση γύρω από τις εισοδηματικές ανισότητες και προβάλλεται ένα πλήθος θεωριών γύρω από τις αιτίες που γεννούν διαφορές μεταξύ των εισοδημάτων (από εργασία) μεταξύ των ατόμων, καθώς επίσης και από τις πολιτικές και μέτρα που θα οδηγούσαν σε μια δικαιότερη διανομή του εισοδήματος.

Μπορούμε να διακρίνουμε ουσιαστικά δύο ομάδες θεωριών. Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται οι θεωρίες που υποστηρίζουν ότι το ύψος του εισοδήματος ενός ατόμου είναι αποτέλεσμα των δικών του ενεργειών, των δικών του χαρακτηριστικών (ικανότητες, επίπεδο εκπαίδευσης, ηλικία κ.λπ). Εδώ αναφέρομαι στις *θεωρίες των ικανοτήτων, των ατομικών επιλογών, του ανθρώπινου κεφαλαίου, των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και του κύκλου ζωής*. Στη δεύτερη ομάδα βρίσκονται οι θεωρίες που υποστηρίζουν ότι το ύψος του εισοδήματος του ατόμου προσδιορίζεται από ευρύτερους παράγοντες,

όπως το κοινωνικό πλαίσιο, η αγορά εργασίας, ή ακόμα και από τυχαίους παράγοντες. Εδώ εντάσσονται οι *στοχαστικές θεωρίες, η μαρξιστική θεωρία, η συμβολή της φεμινιστικής σκέψης, οι θεωρίες καταταμημένης αγοράς εργασίας και οι πιο πρόσφατες θεωρίες που εισάγουν την πλευρά της ζήτησης στο μοντέλο του ανθρώπινου κεφαλαίου*¹.

Ειδικότερα, μεταξύ των προσεγγίσεων που υποστηρίζουν ότι το ύψος του εισοδήματος ενός ατόμου είναι αποτέλεσμα των δικών του ενεργειών, ξεχωρίζει η θεωρία των ικανοτήτων, η οποία αποδίδει τις διαφορές στο εισόδημα από εργασία, μεταξύ των ατόμων, στις διαφορετικές ικανότητες που έχουν τα άτομα (σχετικά με τη χειρωνακτική τους δύναμη, την επιδεξιότητά τους, τη διανοητική τους ικανότητα, την ενεργητικότητά τους κ.λπ.). Στην ομάδα αυτή εντάσσεται επίσης η θεωρία των ατομικών επιλογών η οποία εξηγεί τις εισοδηματικές ανισότητες που παρατηρούνται μεταξύ των ατόμων ως αποτέλεσμα των διαφορετικών επιλογών που κάνουν τα άτομα στην προσπάθειά τους να μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητά τους, η οποία είναι συνάρτηση όχι μόνο του εισοδήματός τους αλλά και μη χρηματικών παραγόντων, όπως οι συνθήκες εργασίας, η σταθερότητα της εργασίας, η διαμονή στην πόλη, ο ελεύθερος χρόνος κ.λπ.² Η θεωρία του κύκλου ζωής αποδίδει τη διαφοροποίηση των εισοδημάτων μεταξύ των ατόμων στις διαφορές της ηλικίας³, ενώ σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, από την άλλη, καθοριστική παράμετρος για την ύπαρξη εισοδηματικών διαφορών μεταξύ των ατόμων αποτελεί η επίσημη και ενδοεπιχειρησιακή εκπαίδευση⁴. Τέλος, σύμφωνα με τη θεωρία των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, οι διαφορές των εισοδημάτων από εργασία οφείλονται στα διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης, που συνήθως αποκτούν τα άτομα ανάλογα με την κοινωνική τους προέλευση⁵.

Σ' αντιδιαστολή μ' αυτή την ομάδα θεωριών, ανάμεσα στις θεωρητικές προσεγγίσεις οι οποίες αποδίδουν τις διαφορές στο προσωπικό εισόδημα, όχι από τα

1. Μια εκτεταμένη και σχετικά πλήρης περιγραφή των κυριότερων θεωριών για την προσωπική διανομή γίνεται από την Α. Φέτση, "Θεωρίες της διανομής του προσωπικού εισοδήματος από εργασία", στο ειδικό τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, Διανομή του εισοδήματος και Οικονομικές Ανισότητες, 1990 (73Α), καθώς επίσης και από τον Λ. Αθανασίου, *Η Διανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα*, σσ. 30-47, εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα 1984.

2. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τα άτομα καθορίζουν το εισόδημά τους μέσα από δύο είδη επιλογών. Το πρώτο είδος αφορά την επιλογή μεταξύ εισοδήματος και μη χρηματικών οφελών από εργασία. Και το δεύτερο είδος αφορά την επιλογή μεταξύ διαφορετικών επαγγελματικών ευκαιριών που ενέχουν διαφορετικό ύψος κινδύνου ως προς την απόκτηση εισοδήματος. Βλ. Α. Φέτση, "Θεωρίες της διανομής του προσωπικού εισοδήματος από εργασία", στο ειδικό τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, Διανομή του εισοδήματος και Οικονομικές Ανισότητες, σελ. 10, 1990 (73Α).

3. Στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας, το άτομο απολαμβάνει ένα ολοένα και μεγαλύτερο εισόδημα καθώς αυξάνει η ηλικία του, το οποίο φτάνει στο μέγιστο ύψος του πριν από τη συνταξοδότησή του και μειώνεται κατά τη διάρκεια αυτής. Βλ. και Α. Φέτση (1990), *ό.π.* (σημ. 1).

4. Εδώ το άτομο μπορεί να προσδιορίσει το ύψος του εισοδήματός του από τη στιγμή που είναι σε θέση να αποφασίσει για το πόσο θα επενδύσει στον εαυτό του, υπολογίζοντας την πιθανή προεξοφλημένη παρούσα αξία των μελλοντικών ποσών εισοδήματος διαφόρων απασχολήσεων. Βλ. Α. Φέτση (1990) και Λ. Αθανασίου (1984), *ό.π.* (σημ. 1).

5. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, τα παιδιά των φτωχών οικογενειών αποκτούν χαμηλότερου επιπέδου εκπαίδευση, και κατά συνέπεια χαμηλότερα εισοδήματα, είτε επειδή πηγαίνουν σε χειρότερα σχολεία, είτε επειδή η οικογένειά τους παραμελεί τη μόρφωσή τους. Ως μέσο για την αντιμετώπιση της φτώχειας προτείνεται εδώ η κατάρτιση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, η δημόσια εκπαίδευση κ.λπ., έτσι ώστε μέσω της ανόδου του εκπαιδευτικού επιπέδου, να είναι σε θέση όλοι να κερδίζουν ένα ικανοποιητικό εισόδημα. Βλ. Α. Φέτση (1990), *ό.π.* (σημ. 1).

ατομικά χαρακτηριστικά αλλά από άλλους παράγοντες ξεχωρίζουν οι στοχαστικές θεωρίες, οι οποίες αποδίδουν τις παρατηρούμενες ανισότητες στην προσωπική διανομή του εισοδήματος σε τυχαία γεγονότα⁶. Στη δεύτερη ομάδα εντάσσονται επίσης οι θεωρίες της προσφοράς και ζήτησης, οι οποίες επιχειρούν να συνδυάσουν τις απόψεις της σχολής του ανθρώπινου κεφαλαίου που εκφράζουν την πλευρά της προσφοράς, με τις απόψεις της σχολής του εκπαιδευτικού προγραμματισμού που εκφράζουν την πλευρά της ζήτησης σ' ένα ενιαίο μοντέλο, υποστηρίζοντας ότι η εξέλιξη της εισοδηματικής ανισότητας είναι το καθαρό αποτέλεσμα δύο αντίθετων δυνάμεων, δηλαδή της εκπαίδευσης που μειώνει την ανισότητα και της τεχνολογικής αλλαγής που την αυξάνει⁷. Σύμφωνα με τις θεωρίες της κατατμημένης αγοράς εργασίας, από την άλλη μεριά, οι μισθοί εξαρτώνται από το status της θέσης εργασίας και το έθιμο (δηλαδή από διάφορους κοινωνικούς και θεσμικούς παράγοντες) και όχι από την παραγωγικότητα του εργαζομένου (βλ. θεωρίες του εργοστασιακού ανταγωνισμού⁸ και θεωρίες της δυαδικής αγοράς εργασίας⁹). Επίσης εδώ εντάσσονται οι φεμινιστικές προσεγγίσεις που επιχειρούν να εντοπίσουν τους προσδιοριστικούς παράγοντες για το χαρακτηρισμό των τεχνικών δεξιοτήτων που απαιτούνται σε διαφορετικές εργασίες. Στην ομάδα αυτή θεωριών εντάσσονται ακόμη οι θεωρίες μαρξιστικής προέλευσης, σύμφωνα με τις οποίες ο βασικός παράγοντας που επηρεάζει το εισόδημα των ατόμων είναι η θέση που αυτά κατέχουν μέσα στη δομή των κοινωνικών σχέσεων. Στο πλαίσιο αυτών των προσεγγίσεων, τα ατομικά χαρακτηριστικά (εκπαίδευση, ευφυΐα κ.λπ.) παίζουν

6. Στο πλαίσιο αυτού του προβληματισμού, υπάρχουν δύο απόψεις σχετικά με το πώς τα τυχαία περιστατικά επηρεάζουν το εισόδημα. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, τα τυχαία γεγονότα έχουν μόνιμη επίδραση πάνω στην εξέλιξη των εισοδημάτων των ατόμων. Ενώ, σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, η επίδραση των τυχαίων συμβάντων είναι μόνο στιγμιαία, με την έννοια ότι ασκούν μια παροδική επίδραση πάνω σε κάποια σταθερή τάση του εισοδήματος. Βλ. Α. Φέτση (1990), *ό.π.*

7. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η προσφορά και ζήτηση δεν είναι ενιαία, αλλά διασπαρμένη σε τμήματα. Κατ' επέκταση η κλίμακα των εισοδημάτων καθορίζεται από την εξίσωση της προσφοράς και ζήτησης σε κάθε τμήμα της αγοράς. Από τη μια μεριά οι εργαζόμενοι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και συγχρόνως προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητά τους, ενώ από την άλλη οι εργοδότες προσφέρουν, ανάλογα με τις συναρτήσεις παραγωγής, θέσεις εργασίας προσπαθώντας να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι αμοιβές αντανακλούν τη σχετική σπανιότητα των συντελεστών παραγωγής με αποτέλεσμα να μην μπορεί να υπάρξει ισότητα των εισοδημάτων. Βλ. Α. Φέτση (1990) και Λ.Λ. Αθανασίου (1984), *ό.π.* (σημ. 1).

8. Σύμφωνα με τη θεωρία του εργασιακού ανταγωνισμού, υπάρχουν κάποιοι θεσμικοί παράγοντες (συνδικαλισμός, μονοπώλια, κοινωνικές διακρίσεις κλειστά επαγγέλματα) που εμποδίζουν τις δυνάμεις του ανταγωνισμού να λειτουργήσουν, με άμεση συνέπεια την αποδυνάμωση του ρόλου της παραγωγικότητας ως σημαντικού παράγοντα καθορισμού των μισθών. Η κατανομή των εισοδημάτων καθορίζεται εδώ από την κατανομή των θέσεων εργασίας και όχι από αυτή των βασικών χαρακτηριστικών (εκπαίδευση, ηλικία, φύλο, ικανότητες, προσωπικές συνθήκες κ.λπ.) των ατόμων που απλώς προσδιορίζουν τη θέση τους στη σειρά αναμονής για εργασία. Ο αριθμός δε και το είδος των θέσεων εργασίας εξαρτώνται από την τεχνολογική γνώση που προσδιορίζει την παραγωγή και τις παραγωγικές τεχνικές, ενώ οι μισθοί εξαρτώνται από κοινωνικούς και θεσμικούς παράγοντες. Βλ. Α. Φέτση (1990) και Λ.Λ. Αθανασίου (1984), *ό.π.*

9. Οι θεωρίες της δυαδικής αγοράς, από την άλλη, αμφισβητώντας τις θέσεις της ορθόδοξης θεωρίας περί ανταγωνιστικής αγοράς εργασίας και ανθρώπινου κεφαλαίου και σύνδεσης μισθών-παραγωγικότητας, υποστηρίζουν ότι οι διαφορές στα εισοδήματα υπάρχουν γιατί κάποιες ομάδες του πληθυσμού μη προνομιούχες περιορίζονται σε μια δευτερεύουσα αγορά εργασίας, όπου οι μισθοί είναι πιο χαμηλοί. Υπ' αυτό το πρίσμα, η οικονομική διάκριση για την οικονομική ανάλυση είναι μεταξύ καλών και κακών θέσεων εργασίας, παρά μεταξύ ειδικευμένων και μη εργατών. Εδώ η αγορά εργασίας είναι διαμερισμένη σ' έναν πρωτεύοντα και σ' ένα δευτερεύοντα τομέα, όπου ο μεν πρώτος περιλαμβάνει όλες εκείνες τις θέσεις εργασίας που παρέχουν μόνιμη απασχόληση, ευκαιρίες προαγωγών, εκπαίδευση στην εργασία, εξειδίκευση και φυσικά ψηλούς μισθούς, ο δε δεύτερος περιλαμβάνει όλες εκείνες τις θέσεις εργασίας που διέπονται από εργασιακή αστάθεια, περιορισμένη εκπαίδευση στην εργασία, ελάχιστες δυνατότητες για οικονομική άνοδο και χαμηλότερους μισθούς. Βλ. Α. Φέτση (1990) και Λ.Λ. Αθανασίου (1984), *ό.π.*

επίσης κάποιο ρόλο. Ωστόσο, τα ατομικά χαρακτηριστικά καθώς επίσης και ο βαθμός επίδρασής τους στο εισόδημα εκλαμβάνονται εδώ ως εξαρτώμενα από τη θέση που κατέχει το άτομο στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής. Σύμφωνα με τις θεωρίες αυτές, υποστηρίζεται ακόμη ότι, από τη στιγμή που τα άτομα αποκτούν εισόδημα διά μέσου της θέσης που έχουν μέσα σε μια τάξη, δεδομένης μιας κοινωνικής δομής, η ανάλυση του καθορισμού του εισοδήματος σε ατομικό επίπεδο προϋποθέτει την ανάλυση σε επίπεδο κοινωνικών δομών και τάξεων.

Οι παραπάνω θεωρίες προβάλλουν ένα πλήθος παραγόντων που επηρεάζουν πράγματι το εισόδημα των ατόμων. Για παράδειγμα, δεν είναι εύκολο να αμφισβητήσει κανείς ότι οι επιλογές ή οι ικανότητες επηρεάζουν το εισόδημα. Από την άλλη μεριά όμως, δύσκολα μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι τα ατομικά χαρακτηριστικά καθώς επίσης και ο βαθμός επίδρασής τους στο εισόδημα δεν εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες (όπως η κοινωνικοοικονομική θέση που κατέχει ο καθένας, η διάρθρωση της αγοράς εργασίας, το φύλο, η εθνότητα κ.λπ.). Υπ' αυτό το πρίσμα θεωρώ πιο δόκιμη την άποψη που υποστηρίζει ότι το άτομο ευθύνεται ως ένα βαθμό για το ύψος του εισοδήματος που αποκτά, ωστόσο η ευθύνη του περιορίζεται από τις κοινωνικές συνθήκες. Και κατ' επέκτασιν η διανομή του εισοδήματος δεν προσδιορίζεται στην ουσία τόσο από τα ατομικά χαρακτηριστικά όσο από τις κοινωνικές συνθήκες.

Ωστόσο, επειδή οι κοινωνικές συνθήκες και οι θεσμοί διαφέρουν μέσα στο χώρο και στο χρόνο, δεν μπορεί να υπάρξει μια γενική θεωρία διανομής που είναι σε θέση να εξηγήσει τις οικονομικές ανισότητες παντού και πάντα. Μια αξιόπιστη θεωρία διανομής του προσωπικού εισοδήματος μπορεί να προκύψει μέσα από την αναζήτηση όχι των γενικών και αφηρημένων νόμων, αλλά των ιστορικών χαρακτηριστικών επακριβώς προσδιορισμένης χρονικής και χωρικής ισχύος. Με άλλα λόγια, η οικονομική ανάλυση, που έχει ως στόχο να ερμηνεύσει τις οικονομικές ανισότητες σε μια χώρα, οφείλει να λαμβάνει υπόψη της τους θεσμικούς διακανονισμούς που διέπουν τη σχέση της μισθωτής εργασίας, τις ενδοκαπιταλιστικές σχέσεις, τον τρόπο συνάρθρωσης των μη καπιταλιστικών μορφών παραγωγής με τον καπιταλιστικό τομέα, τον τύπο κρατικής παρέμβασης κ.α.

2. Τα "αποτελέσματα" των μελετών εισοδήματος που βασίστηκαν κυρίως στις έρευνες των Οικογενειακών Προϋπολογισμών

Η εκτίμηση της ανισοκατανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα παρομοιάζει μεγάλες δυσκολίες, γιατί δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία που να προέρχονται από πρωτογενείς στατιστικές έρευνες, ειδικά σχεδιασμένες για την κατανομή του εισοδήματος.

Με δεδομένο αυτό τον περιορισμό, οι προσπάθειες που έχουν γίνει μέχρι τώρα για την εκτίμηση των εισοδηματικών ανισοτήτων στηρίχτηκαν σε στατιστικά στοιχεία που προέρχονται από δύο διαφορετικές πηγές: α) από τις δηλώσεις φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων που συγκεντρώνουν και επεξεργάζονται οι κεντρικές υπηρεσίες

του υπουργείου Οικονομικών, και β) από τις έρευνες των Οικογενειακών Προϋπολογισμών που διενεργεί και επεξεργάζεται η ΕΣΥΕ. Και οι δύο αυτές πηγές παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα, καθώς τα στοιχεία εισοδήματος είναι αναξιόπιστα και σοβαρά υποεκτιμημένα.

Τούτο αναγκάζει ορισμένους ερευνητές να προχωρήσουν σε έναν έμμεσο υπολογισμό της διανομής του εισοδήματος μέσω οικονομετρικών υποδειγμάτων συνολικής συνάρτησης κατανάλωσης, χρησιμοποιώντας ως στατιστικό υλικό τα στοιχεία της έρευνας των Οικογενειακών Προϋπολογισμών. Πρώτος ο Σ. Καράγιωργας, υιοθετώντας ορισμένες υποθέσεις για την καταναλωτική συμπεριφορά του νοικοκυριού (όπως φθίνουσα ροπή για κατανάλωση στα υψηλότερα νοικοκυριά), επιχειρεί να υπολογίσει έμμεσα τα εισοδήματα από τη συνάρτηση κατανάλωσης, στηριζόμενος σε στοιχεία δαπάνης της ΕΣΥΕ για την περίοδο Μαΐου 1963 - Απριλίου 1964, σε ημιαστικές και αστικές περιοχές της Ελλάδας. Έτσι, παρέχει εκτιμήσεις του συντελεστή Gini για την ανισοκατανομή του εισοδήματος και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα εμφανίζει ψηλές εισοδηματικές ανισότητες σε σύγκριση με τις ευρωπαϊκές χώρες. Επί πλέον, η άμεση φορολογία αντί να αμβλύνει τις ανισότητες τις επαυώνει, ενώ κάποια μικρή βελτίωση στην ανισοκατανομή του εισοδήματος παρουσιάζεται μόνον αν συμπεριληφθούν και οι μεταβιβαστικές πληρωμές μετά τη φορολογία¹⁰.

Την ίδια μεθοδολογία εφαρμόζει επίσης και ο Λ. Αθανασίου, με βάση τα στοιχεία των Οικογενειακών Προϋπολογισμών, υιοθετώντας, όμως, διαφορετικές οικονομετρικές προσεγγίσεις για τη συνάρτηση κατανάλωσης (γραμμική, λογαριθμική, κατά κεφαλήν δαπάνη και εισόδημα σε συνάρτηση κατανάλωσης), υπολογίζει συντελεστές Gini για τα έτη 1957, 1963, και 1974, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι διαχρονικά οι οικονομικές ανισότητες δε μεταβλήθηκαν σημαντικά. Μάλιστα κατά την περίοδο 1957-1974 οι ανισότητες όχι μόνο δεν παρουσιάζουν μείωση, αλλά αντίθετα, όπως προκύπτει από τις ενδείξεις που είναι δυνατό να συναχθούν, αυξάνονται¹¹.

Διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων κατά την περίοδο 1959-1971 διαπιστώνουν επίσης και οι Θ. Λιανός και Κ. Προδρομίδης, προχωρώντας σε εκτιμήσεις των συντελεστών Gini για κάθε κατηγορία εισοδήματος πριν από τη φορολογία με βάση τα στοιχεία εισοδήματος φυσικών προσώπων¹². Παρόμοια, η Α. Λειβαδά και ο Π. Τσακλόγλου, προχωρώντας σε εκτιμήσεις πέντε αθροιστικών δεικτών ανισότητας (Gini, πρώτος δείκτης του Theil, διακύμανση των λογαρίθμων, μονοτονικός μετασχηματισμός του συντελεστή μεταβλητότητας και μέση απόκλιση λογαρίθμων), καθώς επίσης και μη αθροιστικών μέτρων (όπως είναι τα εισοδηματικά μερίδια των πεμπτημορίων), βασιζόμενοι σε ομαδοποιημένα στοιχεία ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος πριν από τη φορολογία, συμπεραίνουν ότι "οι μεσαίες και ανώτερες εισοδηματικές τάξεις ωφελή-

10. Karagiorgas D., "The Distribution of Tax Burden by Income Groups in Greece", στο *Economic Journal*, June 1973.

11. Βλ. Λ. Αθανασίου, *Η Διανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα*, σσ. 137-141, εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα 1984.

12. Βλ. Lianos Th, Prodromidis K., *Aspects of Income Distribution in Greece*, Lecture Series, No 28, ΚΕΠΕ, Athens.

θηκαν από την οικονομική ανάπτυξη των τελευταίων 30 ετών σε βάρος των κατώτερων εισοδηματικών ομάδων¹³.

Μετά την πτώση της δικτατορίας, το 1974, τα πράγματα φαίνεται να αλλάζουν. Οι υπολογισμοί του Σ. Καράγιωργα δείχνουν ότι κάτω από την επίδραση ορισμένων παραγόντων η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα βελτιώνεται μετά το 1974¹⁴. Παρ' όλη τη βελτίωση, όμως, οι ανισότητες σε (ενδεικτική) σύγκριση με τις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες εξακολουθούν να παραμένουν σημαντικές¹⁵. Σε παρόμοιο συμπέρασμα για τη διαχρονική εξέλιξη των ανισοτήτων καταλήγει επίσης και ο Δ. Μπαλούρδος, υποστηρίζοντας ότι οι εισοδηματικές ανισότητες εμφανίζουν μια φθίνουσα πορεία από το 1974 έως το 1981/1982, παρουσιάζοντας μια μικρή άνοδο το 1988¹⁶.

Ακόμη, σύμφωνα με τη μελέτη του ΕΚΚΕ¹⁷, η οποία πρώτη φορά βασίζεται σε πρωτογενή στοιχεία που συνελέγησαν για το σκοπό αυτό με ειδική έρευνα το 1984, υπολογίστηκε για τη Περιοχή της Πρωτεύουσας συντελεστής Gini ίσος προς 0,355 πριν από τη φορολογία και προς 0,332 μετά τη φορολογία. Με βάση τις εκτιμήσεις αυτές και τα συγκριτικά στοιχεία που παρατίθενται για άλλες χώρες του ΟΟΣΑ συμπεραίνεται ότι η Ελλάδα -με τους περιορισμούς των συγκρίσεων που αναπόφευκτα παρουσιάζουν τα στοιχεία- εντάσσεται σε μια μέση κατάσταση ως προς την ανισοκατανομή του εισοδήματος ανάμεσα στις προηγμένες χώρες του ΟΟΣΑ¹⁸. Ωστόσο, από τη μελέτη αυτή δεν μπορεί να συναχθεί κανένα ασφαλές συμπέρασμα για τη σχετική θέση της χώρας ως προς τη διανομή του εισοδήματος καθώς, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ίδιων των ερευνητών, *"τα αποτελέσματα για το σύνολο της χώρας αναμένεται να χαρακτηρίζονται από εντονότερες εισοδηματικές ανισότητες από ό,τι αυτά της Περιοχής της Πρωτεύουσας"*¹⁹.

Οι ενδείξεις όσον αφορά τις εισοδηματικές ανισότητες μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: Πρώτον, η Ελλάδα εμφανίζει σχετικά ψηλές ανισότητες σε ενδεικτική σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Δεύτερον, η άμεση φορολογία δε λειτουργεί ως ένας μηχανισμός μείωσης των ανισοτήτων. Τρίτον, η ταχύρρυθμη ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας όχι μόνο δεν οδήγησε σε μια μείωση των ανισοτήτων, όπως διάφοροι οικονομικοί κύκλοι υποστήριζαν τη δεκαετία του '50, αλλά, αντίθετα, εμφανίζεται το εξής παράδοξο: στη φάση του "αναπτυξιακού άλματος" ο βαθμός

13. Λειβαδά Α. - Τσακλόγλου Π., *Οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα: διαχρονική μεταβολή και διαστρωματική Ανάλυση*, σελ. 437. Ανακοίνωση στο 3ο Συνέδριο του Ιδρύματος Σ. Καράγιωργα, 1991.

14. Ο συντελεστής Gini πριν από τη φορολογία παρουσιάζει μια πτώση μεταξύ των ετών 1974-1981/1982 (από 0,45 σε 0,39) δεξ Δ. Καράγιωργας, "Η Φορολογική εκμετάλλευση στην Ελλάδα", Πολίτης 1978 και Δ. Καράγιωργας - Θ. Πάκος, "Κοινωνικές και Οικονομικές Ανισότητες", στο *Η Ελλάδα σε Εξέλιξη*, Εκδ. Εξάντας, 1986.

15. Καράγιωργας Δ., - Πάκος Θ., *ο.π.* (σημ. 14).

16. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Δ. Μπαλούρδου, ο οποίος στηρίζεται επίσης σε στοιχεία δαπάνης, ο συντελεστής Gini μεταξύ των ετών 1974-1988 λαμβάνει τις ακόλουθες τιμές: το 1974 είναι ίσος προς 0,450, το 1981/82 με 0,406, ενώ το 1988 ισούται προς 0,410. Βλ. Δ. Μπαλούρδος, "Μορφολογία της φτώχειας και κοινωνικός αποκλεισμός: θεωρητικές και μεθοδολογικές περιπλοκές", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 83, 1991, εκδ. ΕΚΚΕ.

17. Καράγιωργας Σ., Κοσιμάτης Κ. και Πανταζίδης Ν., *Έρευνα για τη Σύνθεση και την κατανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα, Αποτελέσματα για την περιοχή Πρωτεύουσας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1988.

18. Στο ίδιο, σελ. 112

19. Στο ίδιο, σελ. 95

ανισοκατανομής του εισοδήματος αντί να μειώνεται παρουσιάζει άνοδο, ενώ στη φάση της οικονομικής κρίσης η διανομή του εισοδήματος δείχνει ότι βελτιώνεται.

3. Η μορφή ρύθμισης της σχέσης μισθωτής εργασίας: κλειδί για την ερμηνεία των εισοδηματικών ανισοτήτων στην Ελλάδα;

Όπως ανέφερα προηγουμένως, η διανομή του εισοδήματος στη μεταπολεμική Ελλάδα προσδιορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι:

Πρώτον, η επιβίωση μη καπιταλιστικών μορφών παραγωγής, που με όχημα τη μεταφορά πόρων από τους αγρότες και τους μικροβιοτέχνες στο εμπορικό κεφάλαιο εξύνει το πρόβλημα της ανισοκατανομής.

Δεύτερον, η υστέρηση των πραγματικών μισθών έναντι της παραγωγικότητας και η ουσιαστική ανυπαρξία ενός "Κράτους Πρόνοιας".

Και τρίτον, η ύπαρξη προνομιακών ή και προστατευόμενων νησίδων στον τομέα των υπηρεσιών (υπάλληλοι των τραπεζών, υπάλληλοι ορισμένων μεγάλων δημόσιων οργανισμών - Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού, Οργανισμού Τηλεπικοινωνιών- και αρκετοί από τους γιατρούς, δικηγόρους και μηχανικούς), κ.α.

Υπ' αυτό το πρίσμα, θα επιχειρήσω εδώ να διευκρινίσω πως οι ισχύοντες θεσμικοί διακανονισμοί της σχέσης μισθωτής εργασίας προσδιορίζουν τη διανομή του εισοδήματος που παρατηρείται στη μεταπολεμική Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο αυτής της εισήγησης θα επιχειρηθεί, δίνοντας έμφαση στην ισχύουσα μορφή ρύθμισης της σχέσης μισθωτής εργασίας, να δοθεί μια απάντηση στα παρακάτω ερωτήματα. Πρώτον, γιατί η Ελλάδα εμφανίζει σχετικά ψηλές εισοδηματικές ανισότητες σε σύγκριση με τις αναπτυσσόμενες βιομηχανικά χώρες. Δεύτερον, για ποιους λόγους η ταχύρρυθμη ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας δεν οδήγησε σε μια μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων, όπως διάφοροι οικονομικοί κύκλοι υποστήριζαν τη δεκαετία του '50. Και τρίτον, κάτω από ποιες περιστάσεις συντελέστηκε μια ελαφρά μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων από το 1975 και ύστερα.

Ωστόσο, σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να επισημάνω ότι η επίδραση του καθεστώτος εργασιακών σχέσεων στη διανομή του εισοδήματος δεν είναι τόσο σημαντική στην Ελλάδα όσο στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Αυτό εξηγείται κυρίως από το γεγονός ότι στην Ελλάδα πάνω από το 50% του συνολικά ενεργού πληθυσμού δεν υπάγεται σε μια σχέση μισθωτής εργασίας: το 1981 οι μισθωτοί αντιπροσωπεύουν μόλις το 49% του συνολικού ενεργού πληθυσμού από 37% που ήταν το 1951, ενώ το σύνολο των μισθών και των ημερομισθίων στους μη αγροτικούς κλάδους αποτελεί το 1990 μόλις το 48% του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος, από 34,8% που ήταν το 1970. Η παρατήρηση όμως αυτή δεν ακυρώνει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τη σημασία του θεσμικού διακανονισμού της μισθωτής σχέσης στη διανομή του εισοδήματος στη χώρα μας.

Σ' αντίθεση με τις ευρωπαϊκές χώρες, στην Ελλάδα η αμοιβή εργασίας ρυθμιζόταν μέσω ενός "πλασματικού" συστήματος συλλογικών διαπραγματεύσεων και επίλυσης

των συλλογικών διαφορών που λειτούργησε περισσότερο ως θεσμός καθυπόταξης των εργαζομένων παρά συνεργασίας ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία. Μέσω ενός ασφυκτικού νομοθετικού πλαισίου και ενός έντονου αυταρχικού παρεμβατισμού, το ελληνικό κράτος στραγγάλιζε οποιαδήποτε διαδικασία ουσιαστικής διαπραγμάτευσης μεταξύ των δύο κοινωνικών ανταγωνιστών. Μέσα απ' αυτές τις πρακτικές και τους θεσμούς επιτυγχάνονταν η συγκράτηση του μέσου πραγματικού μισθού σε επίπεδα χαμηλότερα από τις αυξήσεις της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας (βλ. πίνακα Π-1). Μια εντυπωσιακή υστέρηση μάλιστα εμφανίζεται ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, όπου η παραγωγικότητα της εργασίας στη μεγάλη βιομηχανία αυξάνει κατά 10% το χρόνο, ενώ ο μέσος πραγματικός μισθός μόλις κατά 4,6%. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα να εντείνεται η εκμετάλλευση της εργασίας, να ενισχύεται το ποσοστό κέρδους και να επιδεινώνονται οι ανισότητες. Η αύξηση αυτή του ποσοστού εκμετάλλευσης αυξάνει την ανισοκατανομή του εισοδήματος τόσο απόλυτα όσο και σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Ακόμα, στην Ελλάδα δε φαίνεται να χρηματοδοτήθηκε ένα "Κράτος Πρόνοιας" από τα οφέλη της παραγωγικότητας της εργασίας. Από τη μια πλευρά οι μεταβιβαστικές πληρωμές ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν αναλογικά χαμηλότερες σε σύγκριση με άλλες χώρες: οι μεταβιβαστικές πληρωμές ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά την περίοδο 1960-1973 στην Ελλάδα αντιστοιχούν μόλις στο 60% του μέσου όρου των ευρωπαϊκών χωρών (βλ. Πίνακα Π-2). Από την άλλη, το φορολογικό σύστημα με την κυριαρχία των έμμεσων φόρων λειτουργούσε αντιστρόφως προοδευτικά.

Τα παραπάνω διευκολύνθηκαν τόσο από την ανεργία (βλ. πίνακα Π-3) όσο και από την αδυναμία του εργατικού κινήματος, φαινόμενα που συνδέονται στενά με το ιδιότυπο πρότυπο κεφαλαιακής συσσώρευσης που επικράτησε στον ελλαδικό χώρο. Η μη γενικευμένη εφαρμογή του τείλορισμού-φορντισμού και η έλλειψη μεγάλων βιομηχανικών μονάδων "φρέναρε" την ανάπτυξη ενός ισχυρού εργατικού κινήματος, με αποτέλεσμα τη συμπίεση του συνολικού μισθού σε σχετικά χαμηλά επίπεδα τόσο σε σύγκριση με την αύξηση της παραγωγικότητας, όσο και με το κόστος αναπαραγωγής της "εργατικής αριστοκρατίας" των κυρίαρχων καπιταλιστικά οικονομιών. Υπ' αυτές τις κοινωνικές συνθήκες και τους θεσμούς χειροτέρευε η εισοδηματική θέση του βιομηχανικού εργάτη. Τούτο εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί από τα μέσα της δεκαετίας του '50 έως τα μέσα της δεκαετίας του '70 χειροτερεύει η διανομή του εισοδήματος, καθώς επίσης γιατί οι ανισότητες εμφανίζονται να είναι σχετικά μεγαλύτερες στην Ελλάδα απ' ό,τι στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες.

Με άλλα λόγια, ο υψηλός βαθμός ανισοκατανομής του εισοδήματος που παρατηρείται στη χώρα μας οφείλεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι ενώ στις αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης εξασφαλίζεται, κάτω από την επίδραση της ταξικής πάλης, μια παράλληλη αύξηση του πραγματικού μισθού προς τις αυξήσεις της παραγωγικότητας, καθώς επίσης και η κρατική χρηματοδότηση των κοινωνικών παροχών, στην Ελλάδα το εργατικό κίνημα, όντας αποδιοργανωμένο, ελεγχόμενο σε μεγάλο βαθμό και πολλές φορές αστυνομουέμενο από το κράτος, δεν ήταν σε θέση να παίξει

ΠΙΝΑΚΑΣ Π-1

Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές παραγωγικότητας της εργασίας και μέσων εβδομαδιαίων πραγματικών αποδοχών των εργατών στη μεγάλη βιομηχανία*, 1963-1989

Ετη	Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές			Μέσοι κινητοί τεσσάρων χρόνων ετήσιων ποσοστιαίων μεταβολών		
	Φαινόμενη παραγωγικότητα εργασίας	Μέσοι όροι εβδομαδιαίων πραγματικών αποδοχών εργατών	Σύγκριση φαινόμενης παραγωγικό- τητας με πραγματικές εβδομαδιαίες αποδοχές εργατών	Φαινόμενη παραγωγικό- τητα εργασίας	Μέσοι όροι εβδομαδιαίων πραγματικών αποδοχών εργατών	Σύγκριση φαινόμενης παραγωγικό- τητας με εβδομαδιαίες αποδοχές
	(1)	(2)	(1)/(2)			
1964	7,3	11,3	-3,6			
1965	11,9	4,8	6,8	8,7	8,3	0,5
1966	8,2	6,7	1,4	9,9	7,2	2,6
1967	7,4	10,3	-2,6	10,2	7,9	2,1
1968	11,9	6,9	4,7	11,7	7,5	4,0
1969	13,3	7,8	5,1	11,0	6,0	4,7
1970	14,1	5,0	8,7	8,9	5,7	3,0
1971	4,8	4,5	0,3	8,9	3,3	5,6
1972	3,5	5,6	-2,0	5,5	2,1	3,4
1973	13,0	-2,0	15,3	4,3	2,9	1,7
1974	0,6	0,4	0,2	4,9	4,2	1,0
1975	0,0	7,4	-6,8	1,9	6,2	-4,0
1976	6,1	11,0	-4,5	2,5	8,7	-5,7
1977	0,8	5,8	-4,8	3,2	7,1	-3,6
1978	3,1	10,3	-6,6	1,9	4,5	-2,3
1979	2,7	1,2	1,5	1,3	2,9	-1,5
1980	1,1	0,5	0,5	-0,9	2,2	-2,9
1981	-1,9	-0,6	-1,3	-1,3	1,7	-2,8
1982	-5,6	7,8	-12,4	-1,0	3,0	-3,8
1983	1,2	-0,8	2,1	0,4	4,0	-3,3
1984	2,1	5,8	-3,4	1,8	-0,1	2,1
1985	3,7	3,2	0,5	-0,1	-1,3	1,5
1986	0,0	-8,6	9,3	0,3	-0,5	1,1
1987	-6,2	-5,7	-0,6	-0,1	0,3	0,0
1988	3,9	9,2	-4,8		2,2	
1989	2,0	6,1	-3,8			
1990	-	-1,0	-			
1964-1967	8,7	8,3	0,5			
1968-1973	10,1	4,6	5,4			
1974-1979	2,2	6,0	-3,5			
1980-1985	0,1	2,6	-2,3			
1986-1990	-0,1	0,0	0,0			
1964-1989	4,2	4,4	0,0			

* Βιομηχανικά κατώφλια με μείση ετήσια απασχόληση 10 άτομα και πάνω

Πηγή: Επεξεργασία δική μου δημοσιευμένων στοιχείων ΕΣΥΕ

ΠΙΝΑΚΑΣ Π-2
Οι μεταβιβαστικές πληρωμές* ως ποσοστό του ΑΕΠ στις χώρες του ΟΟΣΑ, 1960-1990

	Μέσος όρος περιόδου						
	60-67	68-73	74-79	80-90	60-90	60-73**	74-90**
Ηνωμ. Πολιτείες	5,4	7,7	10,3		8,7	6,6	
Ιαπωνία	4,2	4,8	8,4	11,0	7,6	4,5	9,7
Γερμανία	12,4	13,2	16,7	16,4	14,8	12,8	16,6
Γαλλία	15,5	15,6	17,5	21,2	17,9	15,6	19,4
Αγγλία	7,3	8,8	10,7	13,1	10,3	8,1	11,9
Ιταλία	11,1	13,0	15,4	16,8	14,3	12,1	16,1
Καναδάς	6,6	8,2	9,9	11,7	9,4	7,4	10,8
ΣΥΝΟΛΟ	7,5	9,0	11,7	13,2	10,7	8,3	12,5
Αυστρία	14,3	15,6	17,8	20,1	17,3	15,0	19,0
Βέλγιο	11,8	14,4	21,3	24,6	18,7	13,1	23,0
Δανία	8,2	11,1	14,0	17,2	13,1	9,7	15,6
Φιλανδία	6,0	7,4	8,9	9,9	8,2	6,7	9,4
Ελλάδα	6,5	7,8	8,1	14,0	9,7	7,2	11,1
Ισλανδία	7,5	9,0	5,0	4,9	6,4	8,3	5,0
Ιρλανδία	5,9	8,6	11,9		10,8	7,3	
Λουξεμβούργο	13,0	14,7	19,9		17,4	13,9	
Κάτω Χώρες		17,7	23,5	26,7	23,5		25,1
Νορβηγία	8,6	12,4	14,2		12,9	10,5	
Πορτογαλία	3,2	3,5	9,3		7,3	3,4	
Ισπανία	4,4	8,9	11,7		10,3	6,7	
Σουηδία	8,8	11,6	15,9	18,5	14,2	10,2	17,2
Ελβετία	6,5	8,5	12,6	13,4	10,5	7,5	13,0
Τουρκία	1,2	1,5				1,4	
ΣΥΝΟΛΟ ΜΙΚΡΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	7,3	10,8	15,1	18,2	13,4	9,1	16,7
Αυστραλία	5,5	5,5	8,3		7,3	5,5	
Νέα Ζηλανδία							
ΣΥΝΟΛΟ ΜΙΚΡΩΝ	7,1	10,1	14,2	17,0	12,6	8,6	15,6
ΕΟΚ	10,7	12,4	15,3	17,5	14,3	11,6	16,4
Σύνολο ΟΟΣΑ-Ευρώπη	10,4	12,1	15,2	17,3	14,1	11,3	16,3
Σύνολο ΟΟΣΑ-εκτός ΗΠΑ	9,0	10,3	13,2	15,2	12,3	9,7	14,2
Σύνολο ΟΟΣΑ	7,4	9,2	12,1	13,8	10,9	8,3	13,0

* Οι μεταβιβαστικές πληρωμές περιλαμβάνουν τις παροχές της κοινωνικής ασφάλειας που πληρώνονται από τη δημόσια διοίκηση (ασθένειας, γήρατος, οικογενειακά επιδόματα) και τις επιχορηγήσεις βοήθειας και τις άμεσες κοινωνικές παροχές των εργοδοτών.

Πηγή: OECD, Statistiques Retrospectives 1960-1990

** Επεξεργασία δική μου βάσει δημοσιευμένων στοιχείων ΟΟΣΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Π-3

Άνεργοι ως ποσοστό του συνολικού ενεργού πληθυσμού κατά τη χρονική περίοδο 1960-1990

	Μέσος όρος περιόδου					60-73*		Δείκτες απόκλισης	
	Άνεργοι ως % του συνολικού ενεργού πληθυσμού					60-73*	73-90*	60-73	60-90
	60-67	68-73	74-79	80-90	60-90			33-100	50-100
Χώρες									
Ηνωμ. Πολιτείες	5,0	4,6	6,7	7,0	6,0	4,8	6,9	147,7	120,0
Ιαπωνία	1,3	1,2	1,9	2,5	1,8	1,3	2,2	38,5	36,0
Γερμανία	0,8	0,8	3,4	6,7	3,4	0,8	5,1	24,6	68,0
Γαλλία	1,5		4,5	9,0			6,8		
Αγγλία	1,5	2,4	4,2	9,2	4,9	2,0	6,7	60,0	98,0
Ιταλία	4,9	5,7	6,6	10,0	7,2	5,3	8,3	163,1	144,0
Καναδάς	4,8	5,4	7,2	9,2	6,9	5,1	8,2	156,9	138,0
ΣΥΝΟΛΟ	3,0	3,2	4,9	6,7	4,7	3,1	5,8	95,4	94,0
Αυστρία	2,0	1,4	1,7	3,3	2,3	1,7	2,5	52,3	46,0
Βέλγιο	2,1	2,3	5,7	10,9	6,0	2,2	8,3	67,7	120,0
Δανία	1,6	1,0		8,1		1,3		40,0	
Φιλανδία	1,6	2,6	4,4	4,7	3,4	2,1	4,6	64,6	68,0
Ελλάδα	5,2	3,7	1,9	6,7	4,8	4,5	4,3	136,9	96,0
Ισλανδία									
Ιρλανδία	4,9	5,6	7,6	14,2	8,9	5,3	10,9	161,5	178,0
Λουξεμβούργο									
Κάτω Χώρες	0,7	1,5	4,9			1,1		33,8	
Νορβηγία	1,0		1,8	3,0			2,4		
Πορτογαλία	2,4	2,5	6,0	7,1	8,3	2,5	6,6	75,4	166,0
Ισπανία	2,3	2,7	5,3	17,4	2,0	2,5	11,4	76,9	40,0
Σουηδία	1,6	2,2	1,9	2,4		1,9	2,2	58,5	
Ελβετία				0,6					
Τουρκία	9,5	11,6				10,6		324,6	
ΣΥΝΟΛΟ ΜΙΚΡΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΧΩΡΩΝ	3,8	4,5	5,9	9,5	6,4	4,2	7,7	127,7	128,0
Αυστραλία	1,9	2,0	5,0	7,4	4,5	2,0	6,2	60,0	90,0
Νέα Ζηλανδία	0,1	0,3	0,8			0,2		6,2	
ΣΥΝΟΛΟ ΜΙΚΡΩΝ	3,7	4,3	5,8	9,2	6,1	4,0	7,5	123,1	122,0
ΕΟΚ	2,2	2,7	4,7	9,5	5,4	2,5	7,1	75,4	108,0
Σύνολο ΟΟΣΑ-Ευρώπη	2,8	3,4	5,1	9,0	5,5	3,1	7,1	95,4	110,0
Σύνολο ΟΟΣΑ-εκτός ΗΠΑ	2,5	3,0	4,4	7,4	4,7	2,8	5,9	84,6	94,0
Σύνολο ΟΟΣΑ	3,1	3,4	5,1	7,3	5,0	3,3	6,2	100,0	100,0

: OECD, Statistiques Retrospectives 1980-1980

: Έργασία δική μου βάσει στοιχείων ΟΟΣΑ

το ρόλο αυτό ώστε να βελτιωθεί αισθητά η εισοδηματική θέση του βιομηχανικού εργάτη²⁰.

Μετά την πτώση της δικτατορίας, όμως, τα πράγματα φαίνεται να αλλάζουν. Η διανομή του εισοδήματος αρχίζει να βελτιώνεται καθώς μεταβάλλονται οι ιστορικές συνθήκες, μειώνεται η ανεργία και ισχυροποιείται η εργατική τάξη σε ιδεολογικό, πολιτικό και συνδικαλιστικό επίπεδο. Αρχίζει να αναπτύσσεται ο εργοστασιακός συνδικαλισμός, ο οποίος επιτυγχάνει την *de facto* κατάργηση του νομικού πλαισίου των συλλογικών διαπραγματεύσεων με την καθιέρωση των επιχειρησιακών συμβάσεων. Οι μεταδιδακτορικές κυβερνήσεις, για να εξασφαλίσουν τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας, παίρνουν μέτρα που βελτιώνουν την εισοδηματική θέση του εργάτη και των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων. Έτσι, μεταξύ 1975 και 1978 ανατρέπεται η αρχή σχηματισμού του μισθού: για πρώτη φορά ο πραγματικός μισθός αυξάνεται πιο γρήγορα από τη φαινόμενη παραγωγικότητα της εργασίας (βλ. πίνακα Π-1). Αργότερα, από το 1982, καθιερώνεται η ΑΤΑ (αυτόματη αναπροσαρμογή των αποδοχών) που είναι πλήρης για τους χαμηλόμισθους και μερική για τους υψηλόμισθους. Σχεδόν διπλασιάζονται οι μεταβιαστικές πληρωμές (από 10,8% του εθνικού εισοδήματος το 1973 σε 18,7% το 1982). Αυτά κυρίως τα γεγονότα συντελούν στη μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων από το 1975 έως το 1982. Για τη μείωση των ανισοτήτων καθοριστικό ρόλο έχει παίξει επίσης, όπως πολύ σωστά επισημαίνουν οι Δ. Καράγιωργας και Θ. Πάκος, η άνοδος των διεκδικητικών αγώνων των αγροτών με αίτημα τη μεγαλύτερη προστασία των αγροτικών προϊόντων και η ενίσχυση κατά συνέπεια των εισοδημάτων των αγροτών με τη μορφή αυξημένης επιδότησης των αγροτικών προϊόντων και των αυξημένων αγροτικών συντάξεων. Η κατάρρευση του μετεμφυλιακού καθεστώτος το 1974 άνοιξε μια περίοδο που φαίνεται να διαρκεί μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '80, κατά τη διάρκεια της οποίας ο συσχετισμός δυνάμεων στην ελληνική κοινωνία και την αγορά εργασίας υπήρξε ευνοϊκός για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα²¹.

Η "όξυνση" της οικονομικής κρίσης, ωστόσο, που έχει αρχίσει να εκδηλώνεται από τα πρώτα χρόνια του '80, εμποδίζει τη συνέχιση αυτής της κατάστασης. Ο πληθωρισμός και η μείωση της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων που προκαλεί η άνοδος της ανεργίας επιτρέπει μια ολοένα και μεγαλύτερη συμπίεση του πραγματικού μισθού, μια ολοένα και μεγαλύτερη προσαρμογή προς τις μηδενικές σχεδόν αυξήσεις της παραγωγικότητας (βλ. πίνακα Π-1). Μάλιστα, ύστερα από την πολιτική λιτότητας 1986-1987 και την εγκατάλειψη της κείναιανής σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής αρχίζει να σημειώνεται μια σοβαρή μείωση του μέσου πραγματικού μισθού²². Έτσι, το 1988 αντιστρέφεται η προηγούμενη τάση και οι εισοδηματικές ανισότητες αυξάνουν.

20. Καράγιωργας Δ., - Πάκος Θ., *ό.π.* (σημ. 14), σ. 274.

21. Καραμπελιός Γ., *Κράτος και Κοινωνία στη Μεταπολίτευση (1974-1989)*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1989.

22. Η ένταξη της ελληνικής οικονομίας στην ΕΟΚ καθώς επίσης και το αίτημα σύγκλισης αυτής με τις άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες έχει καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την εισοδηματική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων. Ωστόσο, ανοικτό παραμένει το ζήτημα κατά πόσο οι ελληνικές κυβερνήσεις εφαρμόζουν μια αυστηρή εισοδηματική πολιτική κάτω από τις επιταγές αποκλειστικά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ή στη βάση μιας εσφαλμένης κατά τη γνώμη μου

Οι μελέτες που παρουσιάστηκαν μέχρι τώρα χρησιμοποιούν στοιχεία μέχρι τη δεκαετία του '80. Αν και τα στοιχεία της ΕΟΠ του 1993/1994 είναι πλέον διαθέσιμα, καμιά δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη μελέτη που να χρησιμοποιεί τα στοιχεία αυτά δεν έχει περιέλθει στην αντίληψή μου μέχρι τώρα. Κατά συνέπεια παρουσιάζει ενδιαφέρον η διατύπωση ορισμένων εικασιών σχετικά με την εξέλιξη των εισοδηματικών ανισοτήτων στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '90. Χρησιμοποιώντας ως πιλότο τη διεθνή εμπειρία μπορούμε να κάνουμε κάποιες υποθέσεις για το πώς είναι πιθανό να εξελίχθηκαν οι εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα από το 1988 και ύστερα, αφότου δηλαδή άρχισαν να εφαρμόζονται με όλο και μεγαλύτερη συνέπεια πολιτικές νεοφιλελεύθερης έμπνευσης. Αν λάβει κανείς υπόψη ότι σε χώρες όπως η Αγγλία και η Αμερική, όπου εφαρμόστηκε με συνέπεια το νεοφιλελεύθερο εγχείρημα (κατάργηση των ρυθμίσεων γύρω από τις κατώτατες αποδοχές και τη μέγιστη διάρκεια της εργασίας, και δραστικός περιορισμός των κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων κ.α.), οι επίσημες στατιστικές δείχνουν ότι σημειώθηκε μια πρωτοφανής ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων και μια σημαντική άνοδος της σχετικής φτώχειας²³. Κατ' επέκταση, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η νεοφιλελεύθερη σύγκλιση που ξεκινά στην Ελλάδα σταδιακά το 1985 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα θα πρέπει να έχει προκαλέσει μια σημαντική άνοδο των ανισοτήτων και στη χώρα μας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, λοιπόν, καταλήγω στο συμπέρασμα ότι η μορφή ρύθμισης της σχέσης μισθωτής εργασίας που επικρατεί εντός της ελληνικής επικράτειας, κάτω από την επίδραση της ταξικής πάλης, προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό τη διανομή του εισοδήματος στη μεταπολεμική Ελλάδα, τόσο σε εποχές όξυνσης όσο και σε εποχές άμβλυνσης των ανισοτήτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου Λ., *Οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα: Εξελίξεις και πιθανές επιπτώσεις*, εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα 1991.
- Αθανασίου Λ., *Η Διανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα*, εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα 1984.
- Boyer R. (sous la direction), *Flexibilité du travail en Europe, la Decouverte, Paris, 1987.*
- Boyer R., *Rapport salarial, accumulation et crise: 1968-1982*, n. 137, CEPREMAP, 1984.
- Γεωργακόπουλου Β., Κουζής Γ., "Σύνδεση αμοιβής παραγωγικότητας, προβλήματα και προϋποθέσεις εφαρμογής, ο ρόλος της συλλογικής διαπραγματεύσεως", μελέτες ΙΝΕ, ΓΣΕΕ, Αθήνα 1993.
- Fontveille L., *La regulation du capitalisme dans sa phase industrielle et le developpement de la force de travail, Colloque International sur les theories de la regulation, Barcelone, Juin 1988.*
- Ιωάννου Χ., "Πολιτική μισθών, συλλογικές διαπραγματεύσεις και απεργιακή δραστηριότητα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τευχ. 68, 1988.

αντίληψης ότι δεν υπάρχει άλλος τρόπος για την ενίσχυση της κερδοφορίας του κεφαλαίου, την άνοδο της ανταγωνιστικότητας και την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας.

23. Λυμπεράκη Α., Τσασκαλώτος Ε., *Ανισότητες και φιλελευθερο-ποίηση: κανένα φως στην άκρη του τούνελ*, αδημοσίευτο άρθρο, Αθήνα 1996.

- Κανελλόπουλου Κ., *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα προσδιοριστικοί παράγοντες*, εκδ. ΚΕΠΕ, Αθήνα 1986.
- Karagiorgas D., "The Distribution of Tax Burden by Income Groups in Greece", στο *Economic Journal*, June 1973.
- Καράγιωργας Δ., "Η Φορολογική εκμετάλλευση στην Ελλάδα", *Πολίτης*, 1978.
- Καράγιωργας Δ., - Πάκος Θ., "Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες", στο συλλογικό έργο *Η Ελλάδα σε εξέλιξη*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1986.
- Καράγιωργας Σ., Καιομάτης Κ. και Πανταζίδης Ν., *Έρευνα για τη Σύνθεση και την κατανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα, Μέρος Πρώτο, Αποτελέσματα για την περιοχή Πρωτεύουσας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1988.
- Καραμπελιάς Γ., *Κράτος και Κοινωνία στη Μεταπολίτευση (1974-1989)*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1989.
- Κουκιάδη Γ., *Συλλογικές εργασιακές σχέσεις*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1981.
- Κουκουλές Γ., *Ελληνικά συνδικάτα, οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1984.
- Κουκουλές Γ., "Η συλλογική διαπραγμάτευση στην Ελλάδα", *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, Μάρτης 1985.
- Lianos Th., Prodromidis K., *Aspects of Income Distribution in Greece*, Lecture Series, No 28, ΚΕΠΕ, Athens.
- Lipietz A., "La mondialisation de la crise generale du Fordisme: 1967-1984", *Les temps modernes*, n 459, Octobre 1984.
- Lipietz A., *Trois crises. metamorphoses du capitalisme et mouvement ouvrier*, N. 8528, CEPREMAP.
- Λειβαδά Α., Τσακλόγλου Π., *Οικονομική ανισότητα στην Ελλάδα: διαχρονική μεταβολή και διαστρωματική Ανάλυση*, Ανακοίνωση στο 3ο Συνέδριο του Ιδρύματος Σ. Καράγιωργα, 1991.
- Λυμπεράκη Α., *Ευέλικτη Εξειδίκευση, Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1991.
- Λινάρδος-Ρυλμόν Π., *Εργατικές αμοιβές και συσσώρευση του κεφαλαίου στη μεταπολεμική Ελλάδα*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1992.
- Μηλιός Γ., *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός*, σελ. 347, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1988.
- Δ. Μπαλούρδος, "Μορφολογία της φτώχειας και κοινωνικός αποκλεισμός: θεωρητικές και μεθοδολογικές περιπλοκές", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 83, 1991, εκδ. ΕΚΚΕ.
- Μούργκος Σ., "Οικονομική ανάπτυξη και ανισοκατανομή του εισοδήματος στη μεταπολεμική Ελλάδα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 72, 1989, εκδ. ΕΚΚΕ.
- Σακέλλης Γ., *Η αναδιανομή του εισοδήματος*, εκδ. Πολίτης, Αθήνα 1990.
- Φέτση Α., "Θεωρίες της διανομής του προσωπικού εισοδήματος από εργασία", στο ειδικό τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, *Διανομή του εισοδήματος και Οικονομικές Ανισότητες*, 1990 (73Α).